

نقش مناره در هویت بخشی به شهرهای ایرانی اسلامی

مرجانه نادری گرزالدینی*¹، کاوه نادریان²

1- عضو هیئت علمی دانشکده فنی حرفه ای دختران بابل

Naderi.marjan43@yahoo.com

2- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری دانشگاه گلستان

Kaveh.naderian@yahoo.com

چکیده

شهرهای قلمرو فرهنگ اسلامی در راستای تجلی اصول و ارزش های برخاسته از دین مبین اسلام نمود عینی می یابند. این ارزش ها در کالبد فضای شهری جلوه گر می شوند. نمونه بارز آن بنای مسجد و مناره است که یادآور ارزش های معنوی و توحیدی می باشند. این عناصر کالبدی از شاخصه های اصلی شهرهای ایرانی اسلامی به شمار می آیند. از ویژگی های اصلی شهرهای اسلامی وجود مساجد با مناره های بلند است که بر سایر بناهای اطراف خود تسلط دارد. احداث مناره در ایران به عنوان یک نماد دینی که از دوره ی پیش از اسلام رواج داشته ، در دوران اسلامی حضور گسترده ای یافته است و به عنوان یکی از مهم ترین نشانه های شهری برای معرفی فضاهای مذهبی و دینی مورد استفاده قرار گرفته و به شهرهای ایرانی اسلامی هویت بخشیده است. هدف از نوشتار حاضر شناسایی ویژگی های کالبدی، کارکردی و معنایی مناره و نقش آن در هویت بخشی به شهرهای ایرانی اسلامی است. روش تجزیه و تحلیل داده های این مقاله توصیفی - تحلیلی بوده و ابزار گردآوری اطلاعات آن کتابخانه ای می باشد. نتایج بیانگر آنست که عملکرد نشانه ای مناره در شهرهای ایرانی اسلامی با تقویت خوانایی، تصویر ذهنی از محیط، خاطر جمع، معنا بخشی به محیط و القای ارزش های دینی موجب ایجاد هویت در شهرهای اسلامی می شود.

واژه های کلیدی: مناره، هویت، هویت شهری، شهراسلامی، نشانه شهری، مسجد.

مقدمه

دین مبین اسلام به مثابه یک جهان بینی در گستره ای وسیع، عامل اصلی و مؤثر بر فرهنگ و روابط اجتماعی محسوب می گردد که همواره تأثیرات قابل توجهی بر زندگی انسان نهاده است. بر طبق آموزه های دینی اسلام، کلیه ی شئون زندگی یک فرد مسلمان از حیث مادی و معنوی می بایست متناسب با شریعت و تعالیم اسلام باشد. از آنجا که در فرهنگ اسلامی جنبه های مادی و معنوی زندگی انسان پیوندی نا گسستنی با یکدیگر دارند؛ بنابراین هم نشینی عناصر و اجزای شهری همچون مسجد با عملکرد مذهبی، بازار با عملکرد اقتصادی، فضاهای فرهنگی و ... در سازماندهی فضاهای شهرهای اسلامی مشاهده می شوند. بر این اساس ساختار و کالبد فضایی شهرهای اسلامی در راستای تجلی مفاهیم بر گرفته از نظام فکری و عقیدتی اسلام نمود عینی می یابد. باتوجه به اینکه هویت عینی و ظاهری هر شهر مجموعه ای از ویژگی های فضایی، کالبدی و معماری است که به صورت غالب در سیمای شهر پدیدار می گردد؛ لذا می توان گفت شهر اسلامی به دلیل باز نمایی ارزش های مأخوذ از کلام الهی از لحاظ کالبدی و محتوایی دارای خصوصیات منحصر به فرد و هویت ویژه ای است که آن را از شهرهای سایر فرهنگ ها و جوامع متمایز می سازد. بارزترین تجلی این هویت در مسجد به عنوان مهم ترین عنصر منبعث از بینش اسلامی تبلور یافته است.

در شهرهای اسلامی، مسجد از اهمیت ویژه ای برخوردار است و مرکز ثقل و محور فعالیت های شهری محسوب می شود. مهم ترین کارکرد مسجد وجه عبادی آن است و فضای معنوی آن به عنوان نمادی از عرش الهی زمینه حضور به پیشگاه باری تعالی را برای فرد مسلمان ایجاد می نماید. بر طبق آیات الهی و دیگر متون اسلامی هر یک از اجزاء شهر اسلامی باید یاد آور حضور پروردگار و تذکر جامعه به عبودیت و بندگی در برابر یگانه هستی باشند؛ از این رو در شهرهای اسلامی مسجد به مثابه برجسته ترین عنصر کالبدی همواره مورد توجه قرار گرفته است.

مساجد از همان ابتدا نقش نمادین در شهرهای اسلامی داشته اند و برخی از اجزای آن همچون مناره از عناصر شاخص سیمای شهر بوده اند. در معماری اسلامی مناره به عنوان نماد و نشانه ای معنوی در سیمای شهر اسلامی جهت معرفی مسجد و مرکز شهر مورد استفاده قرار گرفته است و مانند هر نشانه ی معماری با ایجاد تصویر ذهنی مشخص از محیط، حس خاصی از معنا و هویت را تقویت می کند. مقاله حاضر، ضمن پرداختن به ویژگی های مناره، نقش آن را از جهت معنا بخشی به مکان و ایجاد هویت به شهرهای ایرانی اسلامی تبیین می نماید.

روش تحقیق

روش تحقیق در پژوهش حاضر توصیفی تحلیلی است و داده های آن با استفاده از منابع کتابخانه ای و مقالات علمی جمع آوری شده است.

مفهوم شهر

شهر مهم ترین مرکز ظهور تمدن و جلوه گاه تجلی فرهنگ و نظام ارزش های مورد باور مردم یک جامعه در گذر زمان است که بسیاری از مؤلفه های محیطی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بر کالبد آن تأثیر گذار است. متفکران و صاحب نظران تعاریف گونا گونی پیرامون شهر ارائه نموده اند که به برخی از آن ها اشاره می گردد:

فکوهی در تعریف شهر می گوید: " شهر زیستگاهی است انسان ساخت و در زیر یک قدرت سیاسی مشخص که تمرکز جمعیتی نسبتاً پایداری را در درون خود جای می دهد؛ فضاهایی ویژه بر اساس تخصص های حرفه ای به وجود می آورد، تفکیکی کمابیش مشخص و فزاینده میان بافت های مسکونی و بافت های کاری ایجاد می کند و فرهنگی خاص را به مثابه حاصلی از روابط درونی

خوبش پدید می آورد که درون خود خرده فرهنگ های بی شماری را حمل می کند" [1]. در بیش تر تعاریف، مفهوم شهر با توجه به سه جنبه اساسی مطرح می گردد:

(الف) گروهها و طبقاتی که در شهر زندگی می کنند؛

(ب) سابقه و قدمت شهر که معرف تمدن انسانی است؛

(ج) شیوه ی سکونت که بر گرفته از فرهنگ شهروندان است [2].

ازسویی نظریات متفاوت دیگری وجود دارد که شهر را ورای کالبد آن می داند. آنتشین باردر این باره می گوید: "شهر چیزی بیش از مجموعه ی افراد و تسهیلات اجتماعی است. شهر بیشتر حالتی از اندیشه است، انسجامی از عادات و سنن و طرز فکرهای سازمان یافته که ذات لاینفک این عادت شده است. به عبارت دیگر، شهر صرفاً یک مکانیزم و یک بنای مصنوع نیست. شهر درگیر روند اجتماعی مردمی است که آن را تشکیل می دهند. شهر محصول طبیعت و به ویژه طبیعت بشر است" [3]. شهر محصول عمل ارادی ساکنین آن و برخاسته از جامعه و فرهنگ است، به غیر از کالبد، عوامل کیفی را به صورت بالقوه درون خود حمل می کند. عواملی که شناخت آن برای انسان ارزشمند است. در این نگاه، شهر ورای کالبد، روحی را درون خود در جریان دارد که حامل معناست و حاصل تعاملات اجتماعی و حیات مدنی در فیزیک شهر است [4]. بنابر این می توان گفت شهر مجموعه ای است که کلیه فعالیت های انسان در ابعاد اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در کالبد آن مجسم می شود.

شهر اسلامی

شهراسلامی به شهری اطلاق می شود که اصول و ارزش های برگرفته از آموزه های دینی اسلام در آن تبلور یافته و دارای کالبدی متمایز از شهرهای سایر فرهنگ ها می باشد.

از شهر اسلامی تعاریف متعددی شده است: شهر اسلامی نمایش فضایی شکل و ساختمان است که بر اساس ایده آل های اسلامی، فرم های ارتباطی و عناصر تزئینی خود را نیز در آن وارد نموده است [5]. شهر در الگوی مبانی دینی اسلام از قوانین مدون شریعت اسلامی گرفته می شود و ملاک کمی قابل توجه در آن لحاظ نشده است؛ بلکه طبق مبانی دینی هر جا که تعدادی از انسان ها (کم یا زیاد) بر اساس عدالت دینی زندگی کنند و منافع همه جانبه مردم در نظر گرفته شود، شهر نامیده می شود [6]. اصطلاح شهر اسلامی منوط به وجود شهری است که مبانی نظری و ساخت آن (مشمول بر اصول، ضوابط، معیارها و ...) از متون اسلامی نشأت گرفته باشد، البته نحوه ی پاسخگویی به معیارهای مندرج در زمان و مکان متفاوت خواهند بود و آن چه لایتغیر است اصول و مفاهیم اسلامی خواهند بود [7]. شهر اسلامی، قبل از هر چیز قلعه ایمن است و از نظر سیاسی و قانون، تابع مقرراتی است که ناشی از شریعت هستند و از این رو نقش مذهبی شهر بر اهداف نظامی و اقتصادی حکومت های مستقر در آن شهر الویت دارد [8]. در الگوی شهر اسلامی، عامل مسلط دین اسلام است و به طور حتم تمام شاخص ها و عناصر زندگی اجتماعی و کالبدی شهر بر اساس این عامل، نظام و هویت می یابد [9].

هویت

در لغت نامه "دهخدا" هویت چنین تعریف شده است: "هویت عبارتست از تشخیص که گاه بر وجود خارجی اطلاق می شود و گاه بر ماهیت با تشخیص که عبارت از حقیقت جزئی است. هویت مرتبه ذات ناب را گویند و مرتبه احدیت و لاهوت اشارت است از آن" [10].

درفرنگ فارسی "معین" هویت به آنچه موجب شناسایی شخص باشد معنی شده است [11]. در فرهنگ "عمید" هویت به معنی، حقیقت شیء یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد [12]. واژه ی هویت معادل کلمه ی "Identity" است که از کلمه ی لاتین "Identitas" مشتق شده و دارای دو معنای اصلی است: اولین معنای آن بیانگر مفهوم تشابه مطلق و معنای دوم آن، تمایز است که با مرور زمان سازگاری و تداوم را فرض می‌گیرد [13]. هویت مجموعه باورهای ذهنی است که سبب تفاوت گذاری میان خود و دیگری می‌شود و به عمل فردی یا اجتماعی بر اساس آن و با هدف حفظ تداوم و تقویت آن و یا در جهت تخریب و تضعیف هویت‌های دیگر دامن می‌زند [14]. هویت به معنای متداول امروزی نتیجه ی فرآیند "این همانی" است. منظور از این فرآیند، مقایسه بین عینیتی موجود (بژه) با اطلاعات و داده‌هایی از آن در حافظه است؛ خاصیتی که به وسیله قیاس آن پدیده با تصویری که از گونه‌های مشابه آن در ذهن نقش بسته است پدید می‌آید [15].

درمیان تعاریف متفاوت و گوناگونی که از هویت ارائه شده، این موضوع مشترک است که هویت ماهیتی متناقص دارد؛ از یک سو به وجوه تشابهی که در اجزای یک گروه وجود دارد اشاره می‌نماید و از سوی دیگر منحصر به فرد بودن و خاص بودن را بیان می‌کند.

هویت شهر

منظور از هویت شهر، هویتی است که در شهر معنا می‌یابد. این هویت زمانی شکل می‌گیرد که ارتباطی طبیعی و منطقی میان فرد و محیط ایجاد شده باشد.

"لینچ"¹ معتقد است: هویت به حد و مرزی اطلاق می‌شود که به وسیله آن یک مکان دارای هویتی قابل ادراک، شناسایی، به یاد ماندنی و واضح باشد [16]. به طور کلی هویت دارای دو بعد کالبدی و معنایی است. همواره بین این دو بعد تعامل و ارتباطی تنگاتنگ وجود دارد. بدین معنی که هر فضا علاوه بر کیفیت کالبدی، واجد معنا نیز می‌باشد که متأثر از ویژگی‌های فرهنگی، باورها، ارزش‌ها و آرمان‌های مردم آن جامعه است.

اساساً هویت شهری توسط فرهنگ شهری و خرده فرهنگ‌های متعلق به آن در بستر تاریخ و در دل ساختار اجتماعی وسیع تری که جامعه را در بر می‌گیرد، در روند تحولات اقتصادی و سیاسی آن شکل می‌گیرد و دگرگون می‌شود [17]. شناخت هویت شهر باید بر اساس مؤلفه‌های تشکیل دهنده آن صورت پذیرد که عبارتند از: الف) مؤلفه‌های طبیعی مانند: کوه، رود، تپه و... ب) مؤلفه‌های مصنوعی نظیر: تک بناها، راه، محله، میدان و... ج) مؤلفه‌های انسانی مانند: فرهنگ، زبان، مذهب، آداب و رسوم و... [18]. افزون بر این عوامل، همه مؤلفه‌های برآمده از زمینه اجتماعی و کالبدی به شرط تداوم می‌توانند هویت ساز باشند. وجه دیگر هویت شهر، وابستگی آن به ذهنیت انسان یا عینی - ذهنی بودن است. هویت محیط مستقل از انسان نیست؛ بلکه مفهومی نسبی است که از یک طرف به انسان بر می‌گردد و از طرف دیگر به محیط بستگی دارد [19]. به عبارت دیگر، ارتباط بین عوامل هویت دهنده شهر ارتباطی دو سویه است. شهر بدون عامل انسانی و تعاملات میان انسان و محیط مفهومی ندارد. هویت یک شهر را می‌توان از جنبه‌های تاریخی، فرهنگی، عملکردی، کالبدی، طبیعی و انسانی بررسی نمود. از میان تمام ابعاد هویتی شهر جنبه کالبدی و ساختارفضایی به دلیل آن که امکان باز شناسی هویت شهری را به صورت بصری فراهم می‌کند یکی از مهم‌ترین ابعاد هویتی شهر محسوب می‌گردد.

هویت کالبدی به معنای صفات و خصوصیات است که جسم شهر را از غیر متمایز کرده و شباهتش را با خودی آشکار می‌کند. این صفات باید به گونه‌ای باشد که جسم شهر در عین تداوم زمانی، در حال تحول و تکامل نیز باشد و در نهایت به پیدایش یک کل منجر گردد. به طور کلی معیارهای ارزیابی هویت کالبدی عبارتند از: الف) تمایز آن از غیر و تشابه آن با خودی ب) حفظ

¹ Lynch

تداوم در عین تحول (ج) حفظ وحدت در عین کثرت [20]. مهم ترین ابعاد مورد توجه در بخش هویت کالبدی به طور خلاصه عبارتند از: شکل گیری شهر (سابقه سکونت گزینی و پیدایش شهر و سیر تحول آن در گذر زمان)، ویژگی ها و ساختار کالبدی شهر، مکان های باستانی و قدیمی، ویژگی های دسترسی (شبکه مواصلاتی و ارتباطی درون شهری و برون شهری)، ویژگی عملکردی عناصر و اجزاء سازنده بافت کالبدی شهر، نمایش معماری و ساختمانی شهر و خصوصیات تحرکی شهر [21].

هویت شهرهای اسلامی

اصطلاح شهرهای اسلامی برای عموم پژوهشگران بیانگر هویت ویژه فرهنگی، فضایی و تاریخی است که محیط خود را از غیر جدا می کند [22]. هویت شهرهای اسلامی متأثر از آموزه های دینی و تفسیر باورهای دینی مردم از بینش اسلامی است. دین اسلام به عنوان عنصری فرهنگی و پدیده ای اجتماعی منشأ ایجاد تفاوت و تمایز شهرهای اسلامی نسبت به شهرهای سایر جوامع می باشد. اصول و ارزش های اعتقادی و تفکر اسلامی در قالب مجموعه ای از نشانه ها و نمادها در کالبد شهرهای اسلامی نمود عینی یافته اند.

قالب و محتوای شهرهای اسلامی بر سه محور، یعنی محلی برای سکونت، مکانی برای عبادت و فضایی برای تجارت شکل گرفته است [23]. بر این اساس عناصر کالبدی و هویت ساز شهرهای اسلامی عبارتند از: مسجد جامع، بازار، محله، میدان و شبکه ارتباطی. بسیاری از مفاهیم دین اسلام که برای زندگی مردم یک شهر ارائه شده در قالب این عناصر تجلی یافته است. مسجد کانون اصلی شکل گیری شهرهای اسلامی است که به عنوان مهم ترین بنا مضامین و مفاهیم ملهم از بینش اسلامی را منعکس ساخته، زمینه را برای احیا و عظمت بخشیدن به اصول دینی اسلام مهیا می سازد. مهم ترین اصل اعتقادی اسلام، توحید است که در بنای مسجد تجلی یافته است. از آنجا که معماری و شهرسازی هویت هر جامعه را جلوه گر می سازد؛ لذا محیط کالبدی شهر باید تداعی گر ارزش ها و بنیان های فرهنگی جامعه خویش باشد؛ از این رو در قرآن کریم و احادیث ائمه اطهار علیهم السلام تأکید گردیده شهرهای اسلامی باید یاد آور خداوند متعال باشند. بنابراین به کار گیری نمادها و نشانه هایی که بر پایه ی ارزش های دینی سامان یافته اند؛ از عناصر مهم در معماری و شهرسازی اسلامی به شمار آمده، نقش مهمی در تقویت هویت اسلامی شهرها ایفا می نمایند. عناصر معماری اسلامی سرشار از نشان ها و نمادهایی است که قابلیت افزایش ادراک فضا و نمود عینی و یا ذهنی به واسطه آن ها محقق می گردد. از اشکال و صورت های معماری اسلامی، بهره گیری از مناره در معماری مسجد است. این عنصر کالبدی جایگاه ویژه ای در معماری اسلامی دارد و به عنوان مهم ترین نشانه شهری جهت معرفی مسجد و مرکز شهر اسلامی همواره مورد استفاده قرار گرفته است.

مناره

مناره نام خود را از نار به معنی آتش گرفته این بنا محل نور و روشنایی بوده که گاه کلمه ی مأذنه و میل راهنما نیز به آن اطلاق شده است [24]. در فرهنگ عمید مناره چنین تعریف شده است: " جای نار و نور و به طور واضح تر آتشگاه و روشنایی گاه است. مناره ستون بلند و ساختمان برج مانندی است که در معابد و مساجد می سازند و برای چراغ روشن کردن و یا اذان گفتن از آن استفاده می کنند " [25].

مناره ها در دوران پیش از اسلام به عنوان نشانه ی راه یابی در کنار جاده اصلی و مسیرهای بیابانی ساخته می شدند و گاهی معرف آتشکده و آتشگاه بزرگی بودند که به آن میل می گفتند. بنابر این در ادوار قبل از اسلام دو عملکرد برای مناره می توان قائل شد: 1- راهنمایی مسافران 2- انجام مراسم مذهبی و آیینی

قدیم ترین مناره یا برج راهنمای موجود در ایران ، میل نور آباد، معروف به میل اژدها است که به دوره ی اشکانی تعلق دارد و دارای پلکانی است که به آتشدانی سنگی که بر فرازش قرار گرفته منتهی می شود (تصویر 1). از دوره ی ساسانی نیز، مناری با خصوصیات متفاوت از منار دوره ی اشکانی موجود است که در شهر باستانی فیروز آباد واقع گردیده است. مناره در دوران اسلامی با مفاهیم دینی اسلام ترکیب گردید. این بنا با تغییر مکان و قرار گیری در کنار مسجد و مکان های مقدس به نمادی مذهبی در معماری اسلامی تبدیل شد. " اردلان " در تفسیر نمادین مناره چنین می گوید: " حرکت تاریخی مناره از موقعیت منزوی و تنهای آن تا حرکت به سوی گنبد ، تجلی یکپارچگی و وحدت نهایی است. تقسیم دو گانه ی مناره به دو برج که در کنار قوس های دروازه ی اصلی قرار می گیرند و به اتاق گنبد دار صحن منتهی می شوند ؛ برداشتی از طرح متقارن خلقت است " [26]. این جفت مناره ها هدایت کننده چشم به سوی فضای خالی و خیال انگیز آسمان و تجلی بخش ملکوتی بودن مفهوم الوهیت در اسلام است. ارتباط واژه ی مناره با نور و روشنایی به صورت ضمنی بر تجلی نور الهی و درخشش معنوی دلالت دارد. در حقیقت در دوره اسلامی مفهوم نمادین آتش به گونه ای مجردتر و فرامادی تر به صورت نور متجلی می گردد که در قرآن کریم نیز در سوره ی نور آیه 35) والله نورالسموات والارض) مورد تأکید و تقدیس قرار گرفته است. به این ترتیب کلام خدا به عنوان مصداقی از نور هدایت از فراز منارهای مساجد طنین افکن شده و مناره به مأذنه و تجلی گاه حقیقی کلام و وجود خداوند بدل می گردد [27].

تصویر 1- میل نور آباد

مأخذ: www.ettelaat.com

مناره در دوران اسلامی از دو بعد قابل بررسی است: الف) بعد معنوی ب) بعد مادی از بعد معنوی، مناره محل و مکان نور و هدایت الهی است که رهروان طریق حق را به سر منزل مقصود می رساند و از بعد مادی، نشانه ای عملکردی جهت معرفی بناهایی همچون : مسجد، مدرسه ، کاروانسرا و دارالضیافه می باشد. به عقیده ی " هیلن براند " عملکرد مناره ها با توجه به ریخت شناسی (مورفولوژی) امکان پذیر می گردد. بر این اساس مناره ها به دو گروه تقسیم می شوند: یک گروه شامل مناره هایی است که دارای فضاهای داخلی فراوان اند و گروه دیگر، مناره هایی که فضای داخلی آن ها محدود است و برای صعود به بالای آن پلکان مارییچ نیاز است. وی همچنین در باره ی گسترش کاربرد و مفاهیم مناره در دوره اسلامی معتقد است: عملکردها و ارتباطات بسیاری از جمله مذهبی، نمادین، سیاسی، یادمانی و نظامی در برج های پیش از اسلام حضور دین را در خود نگاه داشته و در زمان مناسب در مناره های ایران دوره ی اسلامی نفوذ کردند [28].

مناره های مساجد ایران طی قرون اول تا پنجم هجری ساده و منفرد، گاه متصل به بنا مانند مسجد جامع نایین و گاهی با فاصله از بنا همچون مسجد گلپایگان ساخته شده اند. از دیگر مناره های این دوره می توان به مناره مسجد فهرج یزد، تاریخانه دامغان،

مسجد جورجیر اصفهان، مسجد جامع نیریز، مسجد جامع ساوه و مسجد علی در اصفهان اشاره نمود. لازم به ذکر است مناره مسجد جامع فهرج یزد و تاریخانه دامغان و مسجد علی اصفهان الحاقی است. بنای اولیه این مساجد فاقد مناره بود که در دوره های بعد به اصل بنا اضافه گردید (تصاویر 2 الی 5).

تصویر 3- مناره فهرج یزد
مأخذ: www.Irannema.com

تصویر 2- مناره تاریخانه دامغان
مأخذ: www.citypedia.ir

تصویر 5- مناره ساوه
مأخذ: www.mehrnews.com

تصویر 4- مناره مسجد علی اصفهان
مأخذ: www.IsfahanCity.com

به استناد شواهد تاریخی ، احداث مناره های زوجی مربوط به اوایل قرن پنجم هجری است ولی از اوایل قرن هفتم هجری جفت مناره ها در سر در یا ایوان مساجد و مقابر متداول شد. به تدریج بر تعداد مناره های مساجد و سایر بناهای مذهبی افزوده شد. نظیر: مسجد امام اصفهان با چهار مناره، مسجد سپهسالار تهران (شهید مطهری) با هشت مناره (تصویر 6 و 7).

تصویر 7- مناره مسجد امام اصفهان
مأخذ: www.Fardanews.com

تصویر 6- مناره مسجد سپهسالار تهران
مأخذ: www.tripyar.com

کاربرد مناره

برطبق نظر محققین کاربرد مناره تابع محل قرارگیری آن بوده است. کیانی در این باره می گوید: " بین انتخاب مکان مناره و کارکرد آن رابطه ای مستقیم وجود دارد". به عقیده ی وی مهم ترین کاربرد مناره ها عبارتند از: الف) میل راهنما (ب) اذان گویی و خبر رسانی (ج) سمبل پیروزی [29].

در گذشته مناره به عنوان میل راهنما در مسیر های اصلی برای هدایت کاروان ها ساخته می شد و افراد را از موقعیت مکان های اصلی آگاه می ساخت. معمولاً برفراز این مناره ها برای راهنمایی مسافران در شب یا روزهای مه آلود چراغ روشن می کردند. از دیگر کاربردهای رایج و متعارف مناره در دوران اسلامی ایجاد محلی برای فراخوانی نماز و گفتن اذان است؛ اما لزوماً برای فراخوانی نماز نیازی به مناره نیست. چنانچه برخی از پژوهشگران از جمله "هیلن براند" معتقدند که در دوره ی اسلامی ارتباطی بین مناره و عملکرد آن برای گفتن اذان وجود نداشته است به خصوص در مناره هایی که بلندتر از 50 فوت (حدود 16 متر) هستند این شبهه وجود دارد [30]. مناره همچنین به عنوان یادمان و نماد پیروزی و افتخارات سلاطین در جنگ ها کاربرد داشته است.

اجزای مناره

اجزای تشکیل دهنده مناره عبارتند از:

الف) پایه (ب) ساقه یا بدنه (ج) کلاهک یا تاج

الف) پایه: پایه اصلی مناره بر روی پی ساخته می شود. پایه ها به صورت سکو های مربع شکل یا کثیرالاضلاعی هستند که منار در وسط آن و رو به بالا ادامه می یابد.

ب) بدنه یا ساقه: فرم بدنه مناره در کشورهای اسلامی از تنوع برخوردار بوده و با توجه به ابتکار معماران در هر منطقه به شکل های مختلف ساخته شده اند. مناره های ایران در دوران اسلامی به سه شکل استوانه ای، مخروطی و منشوری می باشند.

ج) تاج یا کلاهک: بدنه مناره در نقطه گلوگاه با چند رشته مقرنس کاری یا پیش آمدگی مقعر گونه مانند گل نیلوفر یا گل شیپوری با افزایش مقطع عرضی به صورت دایره یا چند ضلعی در می آید، این مقطع به دست آمده، نعلبکی مناره را که جایگاه مؤذن است به وجود می آورد [31].

نتیجه گیری

- سابقه استفاده از مناره در ایران به پیش از اسلام می رسد . نمونه آن برج های دوره ساسانی است که در کنار معابد مورد استفاده قرار می گرفتند. مناره که از دیر باز به عنوان نشانه در شهرهای ایرانی نمادی از اعتقاد به اهورا مزدا محسوب می شد؛ در دوران اسلامی نیز عملکرد نشانه ای آن تداوم یافت و به نماد و نشانه شهرهای ایرانی اسلامی تبدیل شد.

- بر طبق متون اسلامی، شهر باید تجلی از وحدانیت الهی ، اصول و ارزش های برخاسته از دین مبین اسلام باشد و هر یک از اجزاء و عناصر آن یادآور ارزش های توحیدی بوده ، زمینه ی هدایت و عبودیت را برای ساکنان خویش فراهم آورد؛ از این رو نشان ها و نمادها در جهت یادآوری ارزش های معنوی و الهی جایگاه ویژه ای در شهرهای اسلامی دارند. استفاده از این نمادها مردم را به اصول و احکام اسلامی متذکر می شود. مناره از نشانه های مهم شهرهای ایرانی اسلامی است که از دو بعد مادی و معنوی نقش هدایت گری برعهده دارد. بدین معنی که هم راهنما و هدایت کننده مسافران است که مسیر و مقصد خود را بیابند و هم نشانه ای در نقش متذکر برای هدایت انسان از ظلمت به روشنایی و از گمراهی به صراط مستقیم است.

- مناره، حس تعلق و معنا بخشی به مکان، حافظه جمعی و تصویر ذهنی از محیط را تقویت نموده و در ایجاد هویت شهری نقش مهمی را ایفا می نماید.

- مقیاس بزرگ و تمایز چشمگیر مناره نسبت به بناهای پیرامون خود بر حضور برجسته آن به عنوان یک نشانه شهری که موجب خوانایی، شناسایی و ادراک محیط می شود تأکید دارد.

مراجع

- 1- فکوهی، ناصر، انسان شناسی شهری، چاپ سوم، نشرنی، (1385).
- 2- رسول، بانی، جامعه شناسی شهری، انتشارات دانشگاه اصفهان، (1389).
- 3- آتشین بار، محمد ، "تداوم هویت در منظر شهری"، فصلنامه باغ نظر، شماره 12، سال ششم ، (1388).
- 4- فرزین، نگارستان و دیگران، "تئوری منظر، رویکردی بر تداوم هویت در روند نوسازی شهری"، فصلنامه باغ نظر، شماره 14، سال هفتم ، (1389).
- 5- بemat، نجم الدین ، شهر اسلامی، ترجمه محمد حسین حلیمی و منیژه اسلامبولی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، (1369).
- 6- خالدیان، ستار و دیگران ، " تبیین جایگاه اسلام در روند شهر نشینی و سازمان فضای شهری ایران" فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره 17، (1393).
- 7- نقی زاده، محمد ، " صفات شهر اسلامی در متون اسلامی "، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره 5و4، (1374).
- 8- حبیبی، محسن، از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، (1382).
- 9- ایازی، سید علی نقی، "تبیین اندیشه اسلامی پیرامون شهر و شهرنشینی با تأکید بر متون دینی " نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، اصفهان، دانشگاه اصفهان(1387).
- 10- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، جلد 14، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، (1343).
- 11- معین، محمد(1383)، فرهنگ فارسی معین، جلد 4، چاپ 21، انتشارات امیرکبیر، تهران، (1383).
- 12- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، چاپ 11، انتشارات امیرکبیر، (2536).
- 13- محرمی، توحید، هویت ایرانی اسلامی ما در هویت در ایران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی تهران، تهران، (1383).
- 14- فکوهی ، ناصر، "بررسی رابطه میان الگوهای جهانی ملی و قومی و پیامدهای اجتماعی و راهکارهای مقابله اش با اثرات سوء آن در لرستان" فصلنامه نامه علوم اجتماعی، شماره 13، تهران ، (1380).

- 15- غفوری، عطیه، "معماری منظر چیست؟" مجله اینترنتی منظر، سال اول، شماره 1، (1386).
- 16- لیتج، کوین (1381)، تئوری شکل شهر، ترجمه حسین بحرینی، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، (1381).
- 17- پیران، پرویز، "هویت شهرها: غوغای بسیار برای مفهومی پیچیده"، فصلنامه آبادی شماره 48، (1384).
- 18- بهزادفر، مصطفی، هویت شهر، نگاهی به هویت شهر تهران، انتشارات شهر، تهران، (1386).
- 19- تیموری، محمود، "نسبت هویت با نوسازی شهر"، فصلنامه منظر، شماره 27، (1393).
- 20- میرمقنایی، مهتا، "معیارهای شناخت و ارزیابی هویت کالبدی شهرها"، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره 19، (1383).
- 21- نوفل، سید علی رضا و دیگران، "بررسی و ارزیابی شاخص های مؤثر در هویت شهری"، فصلنامه آرمانشهر، شماره 3، (1388).
- 22- ابراهیمی، محمد حسن، "مدخل بحث در باره شهر اسلامی"، مجله آبادی، سال 6، شماره 22، (1375).
- 23- سیفیان، محمد کاظم، "قالب و محتوا در معماری اسلامی"، فصلنامه هنرهای زیبا، سال 12، شماره 1، (1378).
- 24- زمانی، عباس، "منار و مناره تزئینی در آثار تاریخی اسلامی ایران"، مجله هنر و مردم، شماره 121، (1351).
- 25- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، چاپ 11، انتشارات امیر کبیر، (2536).
- 26- اردلان، نادر، بختیار، لاله، حس وحدت، ترجمه و نداد جلیلی، انتشارات علم معمارروبیال، تهران، (1390).
- 27- حیدری، محمد مهدی، "جستاری در باب منار"، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره 34، (1387).
- 28- هیلن براند، رابرت، معماری اسلامی، ترجمه ایرج اعتصام، انتشارات شرکت پردازش و برنامه ریزی شهرداری (وابسته به شهرداری تهران)، تهران، (1377).
- 29- کیانی، محمدیوسف، معماری ایران در دوره اسلامی، چاپ دهم، انتشارات سمت، تهران، (1391).
- 30- پیشین، ص: 169.
- 31- کیانی، محمد یوسف، معماری ایران در دوره اسلامی، چاپ دهم، انتشارات سمت، (1391).